

TERTIUM GENUS

Христос ЯННАРАС

TE DEUM*

*Я була в його очах мов та,
яка спокій провадить.*

*Прийди в покрове каменне,
близ предстения:
яви ми зрак твій.*

*Unreal City.
Under the brown fog of a winter dawn,
A crowd flowed over the London Bridge, so many,
I had not thought death had undone, so many.¹*

Потік людей на Лондонському мосту — їх так багато. Паризькі бульвари та люди-мурашки, вбігають та вибігають з мурашника метро. Їх так багато. Ще одна голослива людська ріка — проспекти Токіо. Стадіони Лос-Анджелесу під час матчів з регбі. Їх трибуни наче килимом вкриті різнобарвним людським натовпом. Потім цей збуджений рій виплескується на вулиці міста. У той самий спосіб, як з гудком сирени вихлинає з фабрик багатомільйонна робоча маса: Осака, Кельн, Торонто.

Спішать. Виграти день, провести тиждень, прожити рік. Незчисленні крупинки людей пересипаються у пісочному годиннику, і їх поглинає смерть.

«Не-перебуваюче місто».

Безладно нагромаджені гнізда багатоповерхових будинків та лабіринти їх нутрощей. Коридори, ліфти, сходові площадки. Десь там всередині одна з дверей — наша. Ось вона затишно зачинається за спиною, одразу ж окреслюючи наш життєвий простір. Накриваємо на стіл, відкриваємо пляшку вина, займаємося коханням. Якись роки живемо оманливим почуттям вічного, безтурботністю. А пісочний годинник тим часом поглинає хвилинки, місяці, роки.

Століття — коротка мить на сторінках нашої шкільної Історії. Однак вже через одне століття нікого з нас не буде. Завжди будуть

лондонський міст, комашник паризького метро, проспекти Токіо, стадіони Лос-Анджелесу, фабрики Осаки, Кельну та Торонто. У комашниках будуть загорятись та гаснути незчисленні світлячки вікон. Хтось буде накривати на стіл, відкривати вино, займатись коханням. Це буде хтось «інший» — не ми. Як і перед нами була безліч «інших».

Кожна людина — це неповторний погляд, неповторна посмішка. Вона розмовляє, розмірковує, кохає так, як ніхто інший у всьому світі — ані перед ним, ані після нього. Вона співає на окраї моря пісню кохання, занурюється у хвилю. Сходить на скелю, радіє заходу сонця, прислуховується до шуму прибою. Вбирає у себе теперішнє із безтурботністю, що притаманна лише вічності. Вона не боїться смерті, яка скосить і її саму, не боїться підступництва плоті, яка в'яне з кожним днем і колись таки згниє у землі.

Смагливий хлопчик із струнким, як у газелі, тілом та вигорілими віями, що в тебе спільного з тобою завтрашнім — із зігнутим та немичним старцем із дрижачими руками та ледь помітним світлом у мішках очей. І ти, дихаюча свіжістю дівчинка, полохкотливе тіло леопарда — як змінюються твої ніжна шкіра, світлий погляд, пружкі груди, грайливе волосся, що їх перебирає вітер. Як вони стають жовтою зів'ялою плоттю, покрученими суглобами, почорнілими судинами, переривчастим диханням? У чому ж наше справжнє «Я», наше дійсне лице? Коли і де втілюється наша справжня ідентичність, де міститься «серцевина» нашого існування, «суб'єкт» як краси, так і тління?

Кожна пригорща землі — жменя смерті. Зів'ялі пелюстки рози, згаслі очі, завмерле полохкотіння граціозної плоті, розплетені кістки птиць, тварин, людей. Неповторність, розчинена завжди у одній і тій же землі, поглинута ненажерливими вустами землі, які чекають на всіх нас. Земля — це смерть, що відчувається на дотик. Те, що за межами, — невідчутна надія.

Како предахомся тлению, како сопричтохомся смерти?

Ми обертаємося у порожнечі, у загадковому таїнстві смерті. Навколо нас незчисленні галактики, зірки — як пісок біля вуст моря. Мертві світи, без посмішок квітів, пташиного щебетання, гри кольорів під час заходу сонця. Пара людських очей і свідомість, що стоїть поза здивованим поглядом — цілий «інший» світ. І всередині цього «іншого» світу ми шукаємо розгадку смерті. Мертві світи галактик не знають смерті, і лише одна наша мікроскопічна планета, на якій життя переливається через край, збирає у кожній жмені своєї землі стільки смерті.

Що означає неповторність нашої планети у безкрайому всесвіті, що означає неповторність кожної людської особистості у безкрайій зміні поколінь? Люди доісторичного періоду, кам'яної доби, що жили у печерах. Скільки в них було тваринного інстинкту і скільки особистісної іншості, закарбованої на обличчях? Також племена сучасних канібалів: голі, схожі на тварин, з обмальованими, спотвореними обличчями, сережками у носі та вухах. Або ж дауни, «дебіли», безликі душевнохворі, шизофреніки, старі маразматиками. Або мільярди знищених ембріонів, безліч запліднених яйцеклітин, вилучених з материнського тіла за декілька тижнів до того, як повинні були набуті пульсації свого власного тіла. Хто відповідальний за таку їх долю: природа сама по собі чи Бог? Хто може визначити різницю між людиною та не-людиною, реальністю та можливістю, даним та вірогідним?

Наша думка не може уявити особи бездіяльної: без думки, слова, оцінки, уяви, бажання, виразу. Як не може сприйняти буття поза рамками простору, часу та числа. Якою картиною можна змалювати людське існування після смерті, особистісну іншість без її тілесних та психічних дій? Що означає існування «понад де», як «усі» стають безсмертними і хто такі ці «усі», коли нам навіть невідома різниця між заплідненою яйцеклітиною та свідомою особою, між свідомою особою та людиною із вродженою параноєю та недоумством?

Ми вивчили, з чого складається ядро атому, яка структура ДНК, що таке світло, які хімічні речовини мають найвіддаленіші галактики. І не можемо визначити, ані де починається, ані де закінчується людський суб'єкт, наше власне «Я».

Ми намагаємося відгадати загадку свого буття, розкрити таємницю життя та смерті подібно до того, як черв'яки вишуковують грязюку після дощу. Всліпу, замкнені у рамках наперед визначеного та непереборного. Думка та слово не можуть гарантувати нічого іншого, крім оманливого почуття пізнання, парабол, алегорій, картин, які проглядають через тьмяне скло. Намагаємося мати хоча б якусь зачіпку у досвіді інших — людей, які свідкують, що бачили Бога, розмовляли з Ним. І намагаємося об'єктивізувати цей досвід, загнати його у квадратні поняття, що лежать в основі нашої логіки. Щоб на основі цієї логіки мати психологічну самодостатність, броню, яка б захищала нас від страху та паніки.

Где есть мірское пристрастіє? Где есть привременних мечтаніє? Вся персть, вся пепел, вся сень.

Можливо, там, де закінчується самодостатнє пізнання, існує «інше» пізнання? Можливо, більш достовірне пізнання сходить тоді, коли все стає прахом, попелом та тінню?

*O dark dark dark. They all go into the dark,
The vacant interstellar spaces, the vacant into the vacant.*

*I said to my soul, be still, and let the dark come upon you
Which shall be the darkness of God.²*

І тоді він, перебуваючи наче поза розумом, починає говорити нісенітниці: Хто є причиною створення цього світу, його розширення, збагачення таким різномаїттям видів та природ, Хто заклав у нього причини та речовини, а також протиборство багатьох страстей? І як Він спочатку ввів нас у нього, звівши в нас любов до життя, а потім раптом, через смерть, забирає нас із нього, чималий час утримує нас у нечутливості та нерухомості, знищує наші форми, виливає геть наш склад, змішуючи його із прахом, дозволяє людському устрою розкластися так, щоб повністю зникнути?

Існує лише одна можливість не знати, одночасно довіряючи. І цю можливість дає тільки любов. Любов означає віру, довір'я, самовідданість. Знаходишся у темряві різних запитань, на які нема відповіді. Однак все залишаєш заради бажання, і воно дає тобі свідчення того, що Інший бажає твого бажання. І тоді всі запитання отримують відповідь без відповіді. Те, що означається, діє без допомоги знаків. Існує лише мова піднесення, мова бажання. Якою розмовляє немовля, коли ссе груди своєї матері. Якою розмовляють закохані у мовчанні «єдиної плоті».

Що змушує його розум зійти вгору, так що він говорить із здивуванням: як Він вивів творіння, тобто нечисленну кількість речей, з не-сущих у буття? Як знову хоче, щоб вона розклалась та втратила такий свій дивний устрій та красу ества, зійшла із свого прямого шляху? Втратила години та часи, зміну днів та ночей, які вимірюють час, різнобарвність квітів, дивовижні будівлі у містах з їх прекрасними палатами, швидкі дороги, людську природу. І як раптово весь цей дивовижний устрій знищується, і приходить новий вік, і ніхто вже не згадує у серці своїм про попередній, і все стає іншим, з іншими думками та іншими турботами.

Неясність цих запитань — природня відстань, яка відділяє людину від Бога. Завжди знаходиться на відстані від Бога, не місцем, але природою. Саме наша природа віддаляє нас від відповіді на ці запитання. Тому навіть заперечення існування Бога, вічності людської

особи — це лише один із природних станів. Його можна зрозуміти. Перетворити природну віддаленість на особистісний зв'язок — це подвиг самозречення від природи, це є кохання.

Скільки триває цей вік? І коли почнеться майбутній? І скільки ці помешкання ще будуть спати у такому вигляді, і тіла будуть змішаними із прахом? І як здійснюється перехід з одного існування у інший? І у якому вигляді воскресне та перебуватиме це єство? І яким чином воно перетворюється в іншу твар? І ось, марнословлячи таким чином, він раптово замовкає із здивуванням, підіймається і, схиливши коліна, підносить благодаріння та славослів'я єдиному премудрому Богу, що вічно прославляється у Своїх премудрих справах.

Дар благодаріння замість запитань, на яких немає відповіді. О всіх, їхже вемы і їхже не вемы.

*I said to my soul, be still, and wait without hope
For hope would be hope for the wrong thing; wait without love
For love would be love for the wrong thing; there is yet faith
But the faith and the love and the hope are all in the waiting.*

*Wait without thought, for you are not ready for thought:
So the darkness shall be light, and the stillness the dancing.³*

* Дев'ятнадцятий розділ з книги Хр.Яннараса «Варіації на тему Пісні пісень». З новогрецької переклав Сергій Говорун

¹ Неіснуюче місто.

Під брудною мрякою зимового світанку

Натовп, що пливе Лондонським мостом — їх так багато.

Я ніколи не міг подумати, що смерть може занепасти таку безліч.

² Темрява, темрява, темрява. Всі вони йдуть у темряву,
У пусті міжзор'яні простори — порожнечі у порожнечу.

Я сказав своїй душі: будь стійкою і дозволь огорнути себе темряві,
Яка повинна стати Божественною Темрявою.

³ Я сказав своїй душі: будь стійкою та сподівайся без надії,
Тому що інакше ця надія буде оманною; сподівайся без любові,
Тому що інакше ця любов буде оманною; є ще й віра,
Але віра, любов та надія — все у сподіванні.

Сподівайся, не замислюючись, тому що ти ще не готовий замислюватись.
І так темрява стане світлом, а спокій — танком.

Післямова перекладача

З-поміж сучасних літераторів, що пишуть по-грецьки, Христос Яннарас — один із найоригінальніших. У його творчому доробку немає художньої прози чи поезії — автора вабить філософія, богослів'я та політологія, — але всі його твори, аж до злободенних статей у якій-небудь афінській газеті, надзвичайно поетичні. Навіть у найнезначніших із них він застосовує все багатство грецької мови і своєї неповторної стилістики. Тим більше це стосується його філософських і богословських книжок, найвиразнішою з-поміж яких є книжка «Варіації на Пісню Пісень». Сам автор вважає її найскладнішою у своєму доробку — щодо змісту й щодо мови, деколи незрозумілої навіть освіченому грецькому читачеві.

Поетичність Яннарасових творів має два джерела. Філософ використовує та розвиває багату традицію новогрецької поезії (помітно паралелі з чільним її представником Одисеєм Елітісом: перегукуються образи, інколи в унісон починає звучати ритм їхнього мовлення). Іншим джерелом є церковні візантійські гімни, епічне богослів'я Григорія Богослова, Симеона Нового Богослова та інших. Втім, обидва ці джерела розділити можна лише умовно: сучасна грецька поезія вкорінена у візантійській церковній гімнографії, надихається нею, широко використовує її літературне багатство. І от Яннарас робить спробу синтезувати їх, сплести в єдине ціле мову християнських гімнів і сучасної поезії.

Стародавні християнські гімни та візантійські богословські трактати відлунюють у характерній особливості стилю Яннараса: будуючи речення, він ставить підмет після присудка, або й узагалі в кінець речення. Із давньою богословською мовою його стилістику об'єднує також використання неологізмів, утворених сполученням кількох основ: це питома риса давньогрецької філософської, а потім і візантійської богословської традиції. Яннарас продовжує її, конструюючи такі, можливо, важкі для сприймання, але надзвичайно місткі слова, як «єдинозап'яжений» тощо. Колись таке словотворення перейняла слов'янська книжність, завдяки чому в церковнослов'янській мові виникли такі кальки з грецької, як «єдиносущний» чи «благосеннолиствений». І тепер українська мова, як і інші слов'янські, має велику перевагу в перекладанні таких неологізмів: відтворюючи їх, нема потреби вдаватися до перифразу, — можна робити буквальний переклад.

Читачеві важко сприймати цю книжку ще й тому, що вона вимагає від нього певної богословської обізнаності. Він мусить пам'ята-

ти деякі основні тексти церковних гімнів, щедро вплетених у тканину тексту, а також звороти й формулювання, які зустрічаються у творах Святих Отців. Йому треба орієнтуватися у православному й деяких аспектах західного богослів'я — головно схоластики. Грецький читач, якому ця книга призначена передусім, у цих речах звичайно обізнаний: основи православного богослів'я у грецьких школах є обов'язковим предметом, а в грецькому суспільстві, в тому числі й серед інтелігенції, впродовж останніх двадцяти-тридцяти років неухильно зростає живий інтерес до візантійської та загалом православної богословської традиції. Власне, ця книга — теж вияв такого інтересу, бо її написав автор, який, хоч і закінчив богословський факультет Афінського університету й працював у богословській царині, навчаючись у Німеччині та Франції, не є богословом.

«Варіації на Пісню Пісень», каже сам автор, є спробою викласти православний світогляд сучасною поетичною мовою. Це — теж традиція: саме поетичною мовою й написано найглибші богословські трактати.

Тепер читач може зрозуміти, наскільки важким було завдання перекладача — повторити по-українськи Яннарасову спробу лінгвістичного синтезу. Сподіваємося, що читач не буде суворим у свій оцінці й вибачить вади, яких неможливо було уникнути в перекладанні такого складного та своєрідного тексту.